

TROELTSCH ERNŐ.

1923 február 1-én halt meg nemcsak Németországnak, de az egész modern protestantizmusnak egyik legkiválóbb theologusa, kinek szabadelvű vallásos felfogása sok tekintetben irányító befolyással volt napjaink unitárius életbölcseletére is. Épen emiatt tartottuk helyénvalónak róla az alábbi ismertetést közölni. Szerk.

Troeltsch 1865-ben született Augsburgban egy bajor orvos házában. Az apai hivatás tudományos iránya kifejlesztette benne az érzéket a modern kultúra reális és pozitív alkotásai iránt. A gimnázium bevezette az ókor világába. Tudományos hajlamai a metafizika és történelem felé vonzották. Ehez járultak azon vallásos aspirációk, melyeket ő maga veleszületettnek szeretett nevezni. Így lett belőle protestáns theologus; mint ahogy egyszer egy önleírásban maga is mondta: „Ífjúsága idején többé-kevésbé a theologia volt az egyetlen út, mely a metafizikához és a leglelkesítőbb történelmi problémákhoz vezetett“.

Soha sem sajnálta a theológiának szentelt éveket, melyek befolyását a problémák feltárásának és megoldásának módjában a beavatottak még utolsó bölcsészeti munkáiban is megtalálják. Troeltsch mint tanuló érintkezésben állott a XIX-ik század 80-as éveinek két legkiválóbb theologiai iskolájával, melyek Erlangenben és Göttingenben voltak. Az első, melynek háttérében Schelling, sőt Plato állott, hajlamát a metafizika felé irányította; ez meggyőzte arról, hogy az élet vallásos felfogása, sőt mi több, minden az életről alkotott fogalom végeredményben nem értelmi fejlődésen nyugszik, hanem személyi bizonyosságokon. Göttingenben Ritschl-től, valamint ennek munkatársaitól és tanítványaitól, különösen Harnack-től, Troeltsch kedvet kapott a pontos történelmi munkához a bölcsészeti tudományok terén. De mindkét theologiai iskola, habár nagyon különbözött egymástól, egyenlően elkülönítette a vallást és a kereszténységet, mégpedig kétszeresen: egyrészt a vallást elválasztotta minden más kulturális megnyilatkozástól, különösen a filozófiától, másrészt pedig a kereszténységnek

egészen külön helyet jelölt ki a vallások általános történetében... Troeltsch és az ő nemzedéke visszahelyezték a kereszténységet a vallások általános történetébe és megszüntették a theologia elszigeteltségét a bölcsészettel.

* * *

Ez általános tájékozódás után nézzük Troeltsch irodalmi munkásságát részleteiben.

Az előkészítő munkák egy egész sorozata után, melyek monografiákban és gyűjteményekben jelentek meg, Troeltsch összefoglalta következtetéseit a protestans kereszténységről és a modern kor keresztény egyházáról egy terjedelmes tanulmányban, mely a „Kultur der Gegenwart“ című gyűjteményes vállalat egy részét képezi. Dilthey nyomdokain járva, igyekezett meghatározni, hogy mi jellemzi a modern kultúrát. Itt úgy találta, hogy a középkorral való ellentét felmutatása által csak a modern világ negatív vonásai jelennek meg világosan: a tekintély elve helyét adott az autonómiának, az universalis egység az individualismusnak, a transcendentális az immanensnek, a világ pessimiztikus megítélése optimisztikus irányoknak, melyek a folytonos haladást hirdetik. — Azt a racionalismust, mely a minden embernél közös értelem alapján állva, az igazság egyetemes értékű megismeréséhez akart vezetni, Troeltsch csak a XVIII. századra nézve ismerte el jellegzetesnek. — A XIX. század történelmi felfogása, mely kidomborította a történelem változó és viszonylagos szempontjait, annyira megingatta a racionalizmust, hogy többé nem lehet jellemző vonása a modern világ összességének. A modern kultúrának tulajdonképpen csak külső és negatív vonásait lehet meghatározni. „A modern világ mind komplikáltabb lesz és bővelkedő ellentmondásokban.“ Éppen az ismeretek sokasága és minden momentum világos meglátása tartja vissza Troeltschöt attól, hogy e kor jellegzetes vonásait pozitív és véglegesen megállapítsa.

Miután Troeltsch eképen jellemezte a modern európai szellemet, belerajzolta ebbe a keretbe a protestántizmus képét. — „A protestántizmus elsősorban is főbb jellemvonásaiban a középkori eszme átalakulása, és a mi tagadhatatlanul nem középkori, tehát modern vonás van benne, az csak akkor jöhet számításba, ha a protestántizmus első és klasszikus alakja összeomlott.“

Troeltsch itt tulajdonképpen csak levonja a következtetést azon XIX. századbeli eszmeáramlatból, mely igyekszik a régi protestántizmust és a katholicismust lehetőleg egymáshoz közel hozni, mindkettőt ellentétbe helyezve a modern kultúrával. Dilthey-vel egyértelműleg Troeltsch legyengíti ezen feltevéseket, s elfogadja, hogy a protestántizmusnak két formája volt: Luthernek régi katólikus protestántizmusa, mely különbözött a túlmodern Zwingliétől és a még modernebb XVI. századbeli spi-

ritualistákétól, — és egy új protestántizmus, mely ha ugyan még nem szövetkezett, de mind inkább társult már a modern kultúrával.

Valamint a modern kultúrának még nincs határozott karaktere Troeltsch munkájában, ugy az új protestantismusról is csak ezt mondja: „Csak a negatív vonások jelennek meg világosan; a természetfeletti visszautasítása és a csodának, valamint az ember eredendő bűneiről alkotott pesszimiztikus felfogásnak, az egyház dogmatikus tekintélyének, végül minden aszketikus morálnak és kultúrának tagadása.”

Miután a modern kultúra, még be nem végzett, — de fejlődésre képes, olyan teremtő sythésisre van szükség, mely kielégítse a jelent és így jobb jövőt készítsen elő. Ha a klaszszikus protestantismust nem lehet fenntartani a modern szellemi életben, szükséges, hogy megújhódjék. De ez a meggondolás visszavezet azon kérdéshez, hogy a vallás és kereszténység általában fenntarthatók a modern világban?

Troeltsch hosszú cikkek sorozatában védelmébe vette a vallás theista formáját és az erkölcsöt, szemben az ellentétes modern irányokkal, mint amilyen a materializmus, monizmus és pantheizmus, Kant nyomdokain járva, megállapította, hogy az ember lelki hajlamai között van egy a priori vallásos hajlam. A vallás ezen különleges jelleme megnyilatkozott a valások egész történetében, mely ennélfogva minden részében bizonyos foku igazságot tartalmaz. Ebből a szempontból kell meghatározni a kereszténység helyét is.

A kereszténység abszolút értékének állítása, olyan értelemben, hogy csak egyedül az „a helyes vallás”, nem állja meg helyét a modern világban. — A kereszténység inkább egy történelmi jelenség és éppen ez által viszonylagos értékű. — Ebből kifolyólag csak arról lehet szó, hogy ki legyen mutatva a kereszténység elveinek általános felsőbbrendűsége kultúránkra nézve. Erre törekszik Troeltsch legfontosabb írásában a systematikus theológia terén: „Die Absolutheit des Christenthums und die Religionsgeschichte.”

A kereszténység e könyvben úgy jelent meg, mint a legmagasabb a jelenleg létező vallások között; mindazonáltal a lehetősége egy még felsőbbrendű vallásnak a jövőben, nincs kizárva, — bár nem valószínű, mert új teremtődések a vallásos történelemben felette ritkák. Troeltsch így megkísérli a kereszténység értékének centrális kérdésében egy összeegyeztetést hozni létre. A történelem és a relativizmus el kell, hogy ismerjék, hogy előjönnek a történelemben áramlatok és irányok mégpedig olyan elismert értékekből kiindulva, melyeket csupán egy személyes „alapvető tett” tett azzá, a mik; — más részről a kereszténység le kell, hogy mondjon minden véglegesen abszolút értékről, megelégedve azzal, hogy a napjainkig

terjedő vallásos történelemben a legmagasabb helyet foglalja el.

De a valódi nehézség, mely a kereszténység abszolút volta ellen szól, nem sajátágosan vallásos jellemében rejlik, hanem etikájának viszonyában a praktikus étellel és a jelenlegi kultúrával szemben. — Az egyén intim és személyes erkölce valóban hasznos impulzust nyer a vallásból, de a gazdasági, politikai, tudományos és művészeti életet, mintha nem lehetne a keresztény erkölcs által kormányozni. Troeltsch, éppen mint Naumann F. is, fölteszi a kérdést, „hogyan lehetne egy immanens és egy transcendentális erkölcsöt, valamint a kultúrát és aszkétizmust összeegyeztetni?”

Troeltschnek ide vonatkozó tanulmányai, az „Egyház és a keresztény csoportok szociális tantételei” címen több mint ezer oldalt tesznek ki. Ezeknek eredményeit röviden a „Kereszténység szociális filozófiája”-ban (Zürich, 1922. Verlag Seldwyla) címen foglalta össze. Hanem e probléma tárgyalásánál már felmerültek olyan kérdések is, melyek túlhaladják a vallást és theológiát s — kezdődik a vitaközös a marxizmussal és a modern szociológiával. Azt kell vizsgálni, hogy vajjon csak a gazdasági feltételeknek és szociális hatásainak van teremtő erejük és csak ezek okozzák a politikai és vallásos jelenségeket, vagy pedig a vallás és a kereszténység is hozhat létre szociális hatásokat, melyek közreműködhetnek a szociális jelenségek gyorsításában vagy lassításában. Troeltsch komoly okok és a történelemből merített bőséges bizonyítékok alapján, az utóbbi tételt fogadja el, hogy materialis tényezők, különösképpen a gazdaságiak, erős hatást gyakorolhatnak a vallásos nézetekre...

A keresztény eszme kezdet óta három fő formában nyert kifejezést; ezek: az Egyház, a szekta és a miszticizmus. Troeltsch különös gondot fordít egymástól való elkülönítésükre és annak a megállapítására, hogy milyen volt szerepük a világban.

Miután eképen a modern problémákat a vallás és erkölcs terén minden megnyilatkozásukban megvizsgálta, — a filozófia felé fordult, vagyis pontosabban a történelem filozófiája felé. Utolsó nagy művét: A „Der Historismus und seine Probleme” (1922) ennek szentelte. Az első rész célja megadni az elméleti alapot; a második a történelem konkrét filozófiája mellett volna, hogy legyen, de nem fog megjelenni, mert időközben a szerző meghalt.

A leghosszabb fejezet: „a történelmi evolúció megismérlése és az universalis történelem.” Elvonultatja előttünk a történelem filozófiáját a XIX-ik és XX-ik században, még pedig minden európai országban.

Hegel mellett Marxot ismerteti kimerítőleg, valamint a történelmi mozgató erejét annak a pozitívizmusnak, melynek

különösen Franciaországban (St. Simon, Comte) voltak képviselői. Egy nagyon is érdekes rész a következő címet viseli: „Die Entwicklungsidee des historischen Realismus“ (A történelmi realizmus fejlődésével.) Ez internacionális eszme németországi képviselői *a*) a század közepén élő metafizikusok (Lotze, Hartmann, Eucken), *b*) az élet psychologizáló filozófusai (Nietzsche, Dilthey, George iskolája, Spengler), *c*) gondolkozók, kik az a priori eszmét elfogadják (Riehl, F. A. Lange, Kant iskolája Marburgban, Windelband, Rickert, Max Weber, a fenomenológiai iskola, Scheler). Külföldön történelmi realizmust találunk az olasz Croce és a francia Bergson neo-romantikus pozitivisták metafizikájában.

E négyszáz oldalon Troeltsch rendkívüli tudása és képessége: behelyezkedni mások gondolatvilágába, ragyogóan érvényesül. Itt éri el tetőpontját valódi művészete a tipikus karakterek megérezésében és a viszonyok és különbségek megvilágításában. Ez a munka a modern intellektuális életnek egész encyklopédiája; kifejti a nyugati álláspontot úgy a történelmi kérdéssel, mint annak fejlődésével szemben.

(Befejezése következik.)

Grützmacher H. Richard.
Ford. Kauntzné Engel Ella.

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG ÉVI KÖZGYÜLÉSE.

Unitárius Irodalmi Társaságunk 1924. nov. 8-án d. e. 9 órakor tartotta meg főt. Ferencz József püspök úr elnöklése mellett választmányi és évi közgyűlését nagyszámú tag jelenlétében.

Az elnöki megnyitó után Dr. Ferenczy Géza főgondnok ur, a Társaság igazgatója terjesztette elő beszámolóját, mely felöleli egy év szellemi és anyagi eredményeit s irányt jelöl a jövőt illetőleg. E beszámolónak teljes szövege következő.

Tisztelt Közgyűlés!

Az Unitárius Irodalmi Társaság Közgyűlésére jöttünk össze, s alapszabályszerű hivatásunk: (18 §)

a multa vonatkozólag: számadást nyújtani a letelt év alatti munkálkodásunk erkölcsi és anyagi eredményéről;

jövőre vonatkozólag pedig: megállapítani működésünk vezérelveit, költségvetésünket, és gondoskodni ezek végrehajtásáról.

Most, midőn egy év zárszámadását mutatjuk be, ha sajnálattal is állapítom meg, hogy a jövő bizonytalansága, a létfenntartásnak napról-napra fokozódó gondja, — s főleg a repátriáltak nagy száma — a munkaerőt, és — talán hozzátehetem — a munkakedvet is apasztották;

s ha el kell is ismernem, hogy sem az idegölő bizonytalanság, — sem a sorvasztó töprengés, — sem az üres gyomor nem alkalmasak a több és jobb termelés fokozására, s nem igen alkalmasok általános értékű művek termelésére:

mégis a fajunkban és hiveinkben, s illetve annak egyedeiben működő őserő és képesség előtört és érdemes előhaladással minden terén találkozunk. Ha a távolabbiakat és kisebbeket nem is említem, s ha csak tisztviselőink körében maradok is, már ezek közül:

Dr. Borbély főtitkárunk Hittantörténelme és több oldalú tudományos és irodalmi munkássága;

Dr. Kiss titkárunk „A Kereszténység helye a világ vallásai között” c. fordítása, s főleg az „Isteni Törvény Útja” c. tudományos műve;

Vári alelnökünk Egyháztörténelme és a nyomtatás alatt álló Unitárius Imakönyve által,